

Dávid Gyula

Bánffy Miklós utóélete a romániai magyar irodalomban

Volt és van alkalmunk bőségesen megtapasztalni, hogy az irodalmi művek sorsát nemcsak a befogadó olvasóközönség ízlésváltozása formálja, hanem az írás és olvasás viszonyába gyakran adminisztratív eszközökkel durván beleszóló történelem is.

Romániai magyar irodalmunk legutóbbi félszázadának történetéből seregnyi példát hozhatnánk fel erre az írói életművek sorsát megpecsételő tényre. Egyet ragadunk ki most ezek közül, a Bánffy Miklósét, akinek születésétől (1873. december 30.) 120 esztendő telt el. Nem az annak idején felemásan „lereagált” centenáriumi miatti késői jóvátétel ez, inkább egyetlen kiragadott példa arra, hogy miképpen működött az olvasói befogadást ideológiai és adminisztratív eszközökkel befolyásoló pártirányítás az elmúlt időszakban, irodalmi múltunk egyik tagadhatatlanul kiemelkedő értékével szemben.

Ennek a számbavételnek a során nem a szereplők neve (azoké, akik részesei vagy áldozatai voltak az irodalomértékelés pártirányításának) fontos számunkra, hanem maguk a tendenciák, a tünetek: az olvasói és irodalomértékelő ízlésváltozás manipulálásának és manipuláltságának folyamata vagy az ellene vívott — sokszor szélmalomharcnak tűnő — küzdelem. De fontosnak tartjuk ezt a számbavételt azért is, mert sok esetben még ma is különös módon keverednek az irodalmi közvélekedésben a régi manipulációk makacsul tovább élő üledékei a manipulatív hatalommal való totális szembenállás jegyében fogant kontratotalitárius reflexekkel; ezek hatására aztán hajlamosak vagyunk az elmúlt kor selejtjével együtt annak értékeit is kétségbe vonni vagy a letagadott értékekkel együtt az elmúlt kor limlomját is keblünkre ölelni.

Az irodalmi és életrajzi lexikonok szűkszavú adataiból is nagyjából köztudott, hogy Bánffy Miklós, miután a háború utolsó időszakában szerepet vállalt a Hitler-ellenes koalícióval való kapcsolatkeresésre és a háborúból való kilépésre törekvő ellenzéki és baloldali erők megmozdulásaiban, a szovjet és román csapatok Kolozsvárra történt bevonulása után Erdély északi részében újrászerveződő magyar irodalmi életnek is aktív részese volt. Tagja az 1945-ben alakult Romániai Magyar Írószövetségnek, munkatársa az 1946 nyarán, Gaál Gábor hazatérése után indított Utunknak, amelyben az első évfolyamban rendszeresen közöl — főleg régi idők jellemző apróságait felidéző anekdotákat, de képzőművészeti vitacikkeket is —, s a Józsa Béla Athenaeum 1946-ban kiadja *Bűvös éjszaka* c. kisregényét, amelynek hősnője a véletlen folytán ugyan, de részese lesz a jugoszláv partizánháború egy epizódjának.

A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetében¹ az ezt követő időszokról viszont csak ennyi áll: „Halála előtt nem sokkal Magyarországra távozott.” Azt talán ma már csak igen kevesen tudják, mi volt ennek a távozásnak a konkrét oka. Már 1946-ban Emil Isac egy Gaál Gáborhoz írott nyílt levélben a România Liberă hasábjain követelte „Horthy egykori külügyminiszterének” eltávolítását a romániai magyar irodalmi életből. Ez esetben nemcsak a politikai megbélyegzést hordozó címkézésre érdemes odafigyelnünk, hanem arra is, amit az író-Bánffyról mond Isac: azt állítja róla, „abban tetszeleg, hogy írónak képzelet magát”, hogy „akarnok dilettantizmusával... évek hosszú során át terrori-

¹ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. Bukarest 1981. 155.

zálta az irodalmi és művészvilágot”, hogy „az 1940—1944 közötti Horthy-uralom idején a budapesti főrendiházban... vidám képpel toltta Horthy szekerét”. Isac cikke azzal a felszólítással végződik, hogy „az aggastyánok iránti tisztelet érzelmi okán” „ez az alak” nem ülhet egy társaságban a Horthy-rendszer egykori üldözöttjeivel.²

Ma már kideríthetetlen, miféle személyes sérelmét törlesztette a két világháború közötti időszak nagy hatalmú román művészeti vezérfelügyelője, a demokrácia és a román—magyar testvériség Ady-barátsággal is megtévezett hírnevű zászlóvivője 1946-ban Bánffyval szemben. De nemcsak a kommunista hatalomátvételnek s. az osztályharc kiéleződésének, hanem minden bizonnyal ennek a cikknek is szerepe volt abban, hogy „Kisbán Miklós” neve eltűnik az Utunkból, ő maga nem lesz tagja a Romániai Magyar Írószövetség „egyesítése” után létrejött Romániai Írók Szövetségének, s 1948-ban Magyarországra települ át. Budapesten hal meg nem sokkal később, 1950. június 4-én.

Az ötvenes évek fordulóján nemcsak az ő neve, de a két világháború közötti erdélyi magyar irodalmi örökség úgyszólván teljes egésze kiszorul a köztudatból. A kommunista Salamon Ernő verseit (*Gyönyörű sors*) 1946-ban még kiadta a Józsa Béla Athenaeum, de sors- és eszmetársának, Korvin Sándornak a kötete háromévi huzavona után (közben a „trockizmus” vádjá is elhangzott vele kapcsolatban) csak 1955-ben jelenik meg (*Éber lélekkel*) Szász János még 1952-ben közzétett tanulmányával. Ez a kötet azonban, valamint Kós Károly *Varjú-nemzetségének* és *Budai Nagy Antalának* szintén 1955-ös újrakiadása már annak az ideológiai változásnak a jeleként is felfogható, amelyet Uja Ehrenburg szavával „olvasás”-nak neveztek, s amely — igaz — már az 1956-os magyar forradalom leverése után, de kétségtelenül annak eszmei hullámverésében a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi örökség újrafeltárási folyamatát is elindította. Ennek első fegyverténye (a szó szoros értelmében) Méliusz József *Közelmúltunk irodalma* c. cikke³, majd azt követően az Utunkban lezajlott „Nézzünk hát szembe”-vita.

Méliusz cikke az Utunk 1957. március 30-i számában jelenik meg, s ez alkalommal a dátumok ideiktatását nem valamiféle filológusi pontoskodás indokolja, hanem az az igény, hogy irodalmi életünk akkori eseményei egyszer majd a politikai változások dátumaival is párhuzamba állíthatók legyenek. Méliusz — a korra jellemzően — a kommunista rendszerben kataklizmaszerű hatást kiváltó XX. szovjet pártkongresszusra való utalással indítja cikkét: „Az eszmék és az idő kéz a kézben dolgoznak. A XX. kongresszus óta eltelt idő sodrásában megelevenednek az elhallgatott élők és meg nem említett holtak. Pártunk helyes kulturális politikája eredményeként kitarulnak az ablakok a világ és a múlt valóságos értékei felé.” Majd így folytatja: „A politikai tévutakra lépett írókkal szemben nekünk kell megvédenünk azt, ami művükben értékes és maradandó... Ez a tevékenységünk azonban ne jelentsen elégtételt a mérgező reakciónak, a kávéénikéknak és a letűnt szalonok árnyalakjainak, akik odvaik mélyén azt rebesgetik, hogy a burzsoázia irodalmát restauráljuk. Nem. A szocialista humanizmus, a szocialista kultúra jogosan tart igényt mindarra, ami érték és valóban emberi...”

Ebben az indításban megtalálható mindaz, ami ezt az alapjában véve új hangvételt és állásfoglalást abban az időben — az 1956-os forradalom leverése után hamarosan magához térő cenzúra szemében — „szalonképessé tehette”: hivatkozás a szovjet példára, a cikk

² Ion Brad: *Emil Isac — új eszmék szószólója*. Fordította Bustya Endre és Farkas László. Kolozsvár 1975. 392. Az idézet pontos lelőhelyét a monográfia szerzője nem jelöli meg.

³ Méliusz József: *Közelmúltunk irodalma*. Utunk 1957. 13. sz.

egy másik részében a román irodalomban megindult újraértékelésekre (amelyeknek során végre le lehetett írni Panait Istrati, Octavian Goga vagy Liviu Rebreanu nevét), mint ahogy megtalálható a példás, „osztályharcos” kiállítás is a „mérgezőfogó reakció” ellen. Méliusz — ügyes fogással — még azt is megteszi, hogy azt a vádat adja a kávéénikének és a letúnt szalonok árnyalakjainak szájába („a burzsoázia irodalmának restaurálása” vádját), amely hamarosan a hivatalos pártirodalmi szemlélet képviselői részéről fogalmazódik meg nemcsak Bánffy, de az egész új irodalomértékelés kapcsán.

Méliusz József a két világháború között erdélyi magyar írás jeleseinek egész névsorát felsorolja Kuncz Aladártól Dsida Jenőig, Reményik Sándorig és Daday Lorándig, s így kerít sort Bánffy Miklósról is. „Hallgathatunk-e Kisbán Miklós művéről — teszi fel a szónoki kérdést cikke derekán —, nem félünk leírni, hogy gróf Bánffy Miklós rejtezik ez írói név mögött —, az erdélyi arisztokráciának arról a freskószerű önbírálati szándékú művéről, amelynek Gaál Gábor teljes kritikai fegyverzettel oly alapos figyelmet szentelt, és aki 1946-ban a jugoszláv partizánharcokról írt regényt tett le Gaál Gábor szerkesztőségi asztalára.”

A fenti idézet érveinek egynéhányát már értelmezni-magyarázni kell a mai olvasó számára, akinek nincs honnan tudnia, hogy Gaált — a halálát okozó 1950-es pártkizárást érvénytelenítve — nem sokkal korábban rehabilitálták, és épp e cikk megjelenése idején, az újraindított Korunk révén is, a hiteles marxista kritikus aureólája lebegett feje fölött (ami viszont nem védte meg attól, hogy válogatott írásainak nyomásra előkészített ólombetűt két évvel később, 1958-ban ne parancsolja olvasztóba a cenzúra); hogy magát Méliusz — négy év ítélet nélküli börtön után — épp a magyar forradalom napjaiban helyezték vissza bírósági ítélettel összes jogaiba s nemsokára az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó aligazgatói székébe; s hogy Titóhoz nem is olyan régen látogattak sorban Canossát jární azok a kommunista pártvezetők, akiknek pártjai egy fél évtizeden át „az imperializmus láncos kutyájának” megbélyegzésében jeleskedtek.

Az odavetett kesztyűt, Bánffy Miklós műve ürügyén, elsőnek Nagy István veszi fel, méghozzá igen gyorsan, ugyancsak az Utunk hasábjain.⁴ A lap 1957. április 13-i számában megjelent írása az egész „újraértékelési” vitának címet adó *Nézzünk hát szembe* címet viseli, s nem rejti el ingerültségét Bánffy nevének felbukkanása és az egész méliuszi kérdésfelvezetés miatt. A gyors reagálásnak azonban az is a magyarázata, hogy Nagy István annak idején, az 1948/49-es tanévtől néhány évig a Bolyai Tudományegyetemen a romániai magyar irodalmat adta elő, s erre az alkalomra nem kellett „újraolvasnia” az ötkötetes *Erdélyi történetet*, hanem jöszerevével csak saját korábbi egyetemi előadásának szövegét.

Nagy Istvánt Méliusznak „...a két világháború közötti romániai magyar irodalom »valódi« értékeinek megállapítására irányuló sürgetése” s a hivatásos irodalomtörténészek késlekedése indítja arra, hogy elmondja véleményét Bánffy művéről, előlegezve ezt a véleményt az általa idézőjelbe tett „valódi” jelzővel is, valamint azzal, hogy cikke révén még további (szintén általa idézőjelbe tett) „jobb sorsra érdemes” írók munkáival való szembenézést is ígér.

Elutasítása és türelmetlensége, amellyel az *Erdélyi történetet* s Bánffy egész művét „megsemmisíti”, nyilvánvaló. Ennek alapja pedig az az ideológiai megközelítés, aminek vonalán az elemzett mű megszűnik esztétikai értékhordozóvá válni, és kizárólag mint világnézeti-politikai állásfoglalást kifejező szöveg jön számításba (természetesen

⁴ Nagy István: *Nézzünk hát szembe*. Utunk 1957. 15. sz.

lehetőséget adva az „elemzőnek” arra, hogy olyan világnézetet és politikumot hozzon ki az illető műből, amilyenre saját szempontjai szerint szüksége van). Mindezen túl azonban szembetűnő még valami: az írói beleérzés teljes hiánya a mű iránt. Nagy István léptenyomon azt kéri számon Bánffytól, hogy a kritikus szerint megélt életanyagból miért nem azt a regényt írta meg, amelyet Nagy István írt volna, ha történetesen a maga proletáröntudatával ő éli meg Bánffy élményeit. „Bánffy — írja Nagy István — birtokában volt mindannak, aminek alapján alaposan ismerhette volna a »lent« és a »fent« életét... Nézzük hát, mire futja a trilógiájában e sokoldalú főúri élettapasztalatból.” Amikor aztán a regény „elemzésének” végére ér, így foglalja össze mondanivalóját: „Bánffy trilógiájának irodalomtörténeti értéke szerintem tehát csak annyi, hogy arisztokratái intim magánéletének rajzával hiteles anyagot szolgáltat mai szocialista-realista íróinknak ahhoz, hogy az Abádykat, Gyerőffyeket, Gazsi bárókat és Kamuthy Istikéket reális osztálytörekvéseikben és bukásuk igazi okainak feltárásával rajzolják meg. Bánffynak csak egyes részletkérdésekben sikerült hitelesen érzékeltetnie osztályának hullaszagát. Regénytrilógiájának egésze azonban tanácsul szolgált gazdájának, Horthynak, miként menthetné, ami még menthető...”

Nem feladatunk itt a két háború közötti erdélyi magyar irodalmi örökség újraértékelése körül támadt egész vitát elemezni. Néhány vonatkozásban azonban közvetlenül is ide tartozik, túl azon, hogy az 1957-es Bánffy-újrólvasást lényegében ennek a vitának a légköre is meghatározta.

Néhány hónap leforgása alatt két cikk is visszatér a vitatott kérdésre, mégpedig Bánffy-vonatkozásokkal is: a temesvári Izsák László az Utunkban⁵ s Robotos Imre az újrindult Korunkban⁶.

Izsák láthatóan a XX. szovjet pártkongresszus nyomán elindult nyitással sem ért egyet, még kevésbé Méliusz cikkével, s ezt már a címben is jelzi (*Amivel lehetetlenség egyetérteni... — Szélgjegyzetek Méliusz József cikkéhez*): „Bárhogyan is vesszük, lehetetlenség meg nem látnunk e sorokban egy olyan felfogás körvonalait, amely a XX. kongresszust megelőző irodalompolitikát lényegében helyteleníti...” Felháborodottan tiltakozik az ellen, hogy „...közelmúltunk irodalmának újraértékelése közben valami osztályok feletti, egységes erdélyi irodalom legendáját hozzák létre”. Kategorikusan kijelenti: „Az olyan újraértékelések, amelyek napjaink osztályharcának követelményeit mellőzik, aligha szolgálhatják a szocializmus ügyét.” Maradéktalanul egyetért Nagy István Bánffy-értékelésével, s a Helikon ellenében Gaál Gábor egy 1935-ös Korunk-beli cikkét idézi (*Az Erdélyi Szépmíves Céh tíz éve*), amely egyértelműen és teljesen elutasítja annak a „század eleji félliberális élet- és művészetfelfogását”, s hozzáteszi: „...az az irodalom Erdélyben még annak az osztálynak sem kellett, amely létrehozta”. Tiltakozik az ellen is, hogy „ebben a Méliusz festette múltban a kommunista Gaál Gábor egyenértékű társra lel a kommunistaellenes Kuncz Aladárral, a fasiszták által meggyilkolt Salamon Ernő és Kovács Katona Jenő a fasiszmus felé hulló Dsida Jenővel”.

Szintén 1957. júniusi megjelenésű Robotos Imre Korunk-beli cikke is. Ő azonban, bár Bánffy trilógiájának kiadását nem tartja „sürgetőnek és elsődlegesnek”, vitába száll Nagy Istvánnal, mű és társadalmi eredet merev azonosításával: „az arisztokrata szerzőtől — írja Robotos —, aki saját osztályának bűneit teregeti ki (szükségképpen ezt is az arisztokrata tudata szerint, de meg is haladva ezt a tudatot) és hősei jellemformálásán keresztül feltárja

⁵ Izsák László: *Amivel lehetetlenség egyetérteni...* Utunk 1957. 26. sz.

⁶ Robotos Imre: *Irodalmi örökségünk birtokbavétele*. Korunk 1957. 798—803.

az osztályuralom megtartására tett kísérleteiket, aligha kérheti számon a marxista kritika, hogy műveiben miért nem helyezkedett az osztályával való szakítás következetes álláspontjára; miért az arisztokrata tudata alapján nézi a világot... A marxista kritikának az a feladata, hogy feltárja a mű eszmei-művészeti értékeit, illetve világnézeti-művészi korlátait. De az *írói tudatot* abszolút [R.I. kiemelése] módon nem lehet azonosítani a mű eszmei-művészi logikájával, az alkotás irodalmi-társadalmi értékével és szerepével.”

Pró és kontra érvek hangzanak tehát el olyanok részéről, akiknek neve abban az időben politikai útmutatás súlyú is volt. S ha ezek az „útmutatások” akkor, 1957 nyarán még nem voltak egyértelműek, az az ideológiai arcvonalak akkori kialakulatlanságából, az erőviszonyok tisztázatlanságából is következett. Ez tükröződik az 1957-es vita legátfogóbb Bánffy-értékelésében, Marosi Péternek az Utunk 1957. július 4-i és 11-i számában megjelent kétrészes tanulmányában is.⁷

A Méliusz-cikk bemutatása során már jelzett és a korra rendkívül jellemző „captatio benevolentiae” eljárása Marosi Péter tanulmányában is feltűnik. Indításában ő is részletesen kitér arra, hogy „a román kritika éppen két évvel megelőzte” az irodalmunk újraértékelésére irányuló hazai magyar kezdeményezést, majd felteszi a kérdést: „Mit tettünk mi ezalatt? Alig-alig valamit.” S így folytatja: „...ezzel a némasággal mi is hozzájárultunk irodalmi alakjuk misztifikálásához... Most aztán ... az amúgy is éles ideológiai harcok idején, két feladattal birkózhatunk meg egyszerre: különös figyelmet kell szentelnünk a mai tárgyú, témájú, mondanivalójú műveknek, de nem halaszthatjuk tovább a két világháború közötti romániai magyar irodalom felmérését sem.”

A szerzőnek az az igyekezete azonban, hogy mondanivalóját időszerű irodalompolitikai és politikai jelszavak fedezékébe helyezze, nemcsak a bevezetőben, hanem a tanulmány egész első részében uralkodó. Marosi Péter egyetért Nagy Istvánnak több megállapításával, sőt azokat a maga érvelésével még alá is támasztja. Szerinte is igaz: „a trilógiában szó sincs az arisztokráciával való szembefordulásról”. „Bánffy írói célját, a korhoz, hőseihez, a társadalomhoz való hozzáállását Nagy István helyesen, pontosan vezette le.” Alább abban is igazat ad Nagy Istvánnak, hogy „az író nézeteit ... elsősorban a trilógia főhősének, Abády Bálintnak az állásfoglalásaiból, nézeteiből, magatartásából, cselekedeteiből hámozhatjuk ki”. „Nagy István bőven kifejti e koncepció gazdasági gyökereit, osztályvonatkozásait. Érdekesnek, tanulságosnak tartom ezt az okfejtést is...”

A három pont helyén azonban, ahol az idézetet megszakítottuk, Marosi Péter tanulmányában egy „de” következik, s a tanulmány második részében kiderül: lényeges nézetkülönbség van kettőjük között az irodalom megítélésében. Marosi Péter az irodalmi alkotást irodalmi alkotás voltában is érzékeli, s amikor egy művet elemez — jelen esetben Bánffy Miklós trilógiáját — szükségesnek tartja az esztétikumra, a mű későbbi korokban lehetséges olvasataira, kortól függetlenül jelentéstartalmaira is figyelni. „Nagy István jóformán fel sem veti a trilógia mai hatásának kérdését” — állapítja meg Marosi Péter —, holott szerinte „a mű nem mindig mondja csak azt ... ami a szerző elvont eszmei szándéka”.

A Marosi-tanulmány egész második részében a szerző azt tárja elénk, milyen páratlan a maga korának magyar regényirodalmában az a kép, amelyet Bánffy a századforduló erdélyi magyar arisztokráciájáról ad. „Bánffy regénye — írja egy helyütt — a dualizmus tételes igazolására épül, de társadalmi freskójának minden kicsi részlete [erre Marosi megelőzőleg egész sor példát idézett] éppen ennek az ellenkezőjét bizonyítja.” Később

⁷ Marosi Péter: *Mit ér Bánffy trilógiája?* Utunk 1957. 27. és 28. sz.

pedig, miután párhuzamba állította Ady publicisztikájának saját koráról megfogalmazott megfellebbezhetetlen ítéletét Bánffy regényével, amely „valósággal dokumentálja a költő forradalmi, megsemmisítő bírálatát”, ezt mondja: „Bánffy, a diagnosza, szereti súlyos betegét, mindent megtesz megmentéséért, de kórképe kegyetlenül őszinte.”

A tanulmány vége már a Bánffy-témán túlmutató elvi állásfoglalás az egész vitában, az irodalmi örökséggel kapcsolatos szemléletek konfrontációjában: „...a Bánffy-trilógia vitája — írja — ...arra figyelmeztet, hogy *milyen nagy károkat okoz az irodalmi művek szűk látókörű elemzése, az író tudatának és a mű objektív mondanivalójának mechanikus azonosítása*”.

A kiemelés a Marosi Péteré.

Tanulmányának egy félmondatából arra következtethetünk, hogy az *Erdélyi történet* kiadásának terve már akkor, 1957-ben felvetődött: ő tudni véli, hogy „készül már az előszó és kiadói tervben szerepel a trilógia”. Erre azonban már nem került sor. Az a „lazítás”, amelynek közegében a „Nézzünk hát szembe”-vita 1957 első felében lezajlott, az 1956-os magyar forradalom romániai visszhangjától megrettent román kommunista hatalom látszatengedménye volt csupán. A pártirányítás nézeteinek az irodalomban a másik tábor adott hangot, hiába lett Méliusz József a Kiadó magyar osztályának is vezetője. Az 1958—1959-es években nemcsak a Bánffy-trilógia kiadására nem került sor, hanem több, az „olvasás” reményében kezdeményezett félig-meddig kész kötetet küldtek zúzdába, mások pedig szerzői/kiadói fiókban rekedtek meg. (Csak néhányat sorolunk fel ezek közül, olyan műveket, amelyek a romániai magyarság múltjának, szellemi értékeinek javát tették volna hozzáférhetővé már azokban az években: Kelemen Lajos történelmi és művészettörténeti tanulmányai, Orbán Balázs nagy műve, *A Székelyföld leírása* szemelvényes kiadásban, a Folklór Intézet Archívumából összeállított reprezentatív romániai magyar népköltési gyűjtemény, *A moldvai csángó népdalok* c. kiadvány további kötetei, Szentimrei Jenő önéletrajzi regénye, Gaál Gábor tanulmányainak-kritikáinak már említett kötete — csupa olyan könyv, amelyek jó részét majd csak egy-másfél évtized múlva, a Kriterion Könyvkiadó fémjelezte korszakban csalogatja elő rejtekhelyükről egy másik politikai konjunktúrát felhasználva a kiadó.)

Az 1957-es „Nézzünk hát szembe”-vitának lényegében az „ellenforradalmi szellemmel” leszámoló pártpolitikai és az újra felülkerekedő osztályharcos irodalomszemlélet vet véget. Ennek jellegzetes termékei között egy a Bánffy-művel is kapcsolatos: az Utunk 1959. március 19-i számában Huszár Sándor cikke⁸. Az ő hozzáállása Bánffy művéhez és személyéhez alapjában véve ugyanaz, mint a Nagy Istváné, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy ő 1959-ben ki is mondja „dühét” „a Bánffy-könyv olvasása után”. A cikk igazság szerint nem is irodalmi értékelés, hanem publicisztikai pamflet: a szerző egy Bánffy-novella (*Az ostoba Li*) alapszituációjába helyettesíti be az író-politikust, hogy elverje rajta a port. A novella arról szól, hogy az „égbekiáltóan ostoba” Li egy napon a poklok urának csodatéteménye folytán megokosodik, s ennek következtében felfedezi, hogy csupa hazugság veszi körül, s hogy életének harmóniája is látszat volt csupán. Visszakíváncozik hát korábbi „ostoba” állapotába. Huszár Sándor nemcsak ezt a novellát olvasta frissiben Bánffytól, hanem *Emlékeimből* c. kötetét is, s ebből kiragadott életrajzi epizódokkal kommentálja az általa teremtett Li = Bánffy párhuzamot, ilyenformán: miközben „a magyar fővárosban harmincezer katonaszökevény bujkál ... Bánffy Miklós ezenközben bámulatos lelkesedéssel és lelkiismeretességgel megrendezi Habsburg Károly

⁸ Huszár Sándor: *Az ostoba Li — és a mese vége*. Utunk 1959. 11. sz.

koronázási ünnepeit ... s üres pillanataiban a fronton tetvesedő katonáért is sóhajt egyet”; 1919-ben „...vérezik Európa, elnyomottak milliói lepik el a világvárosok utcáit, rendszerek hullanak porba, de Bánffy Miklós, a nemzetmentő, vacogó fogakkal ugyan, ám látszatra vitézül huny szemet minden előtt”; a magyar kommün leverése után „...tünetmentes gyorsasággal elhajtja az ecsetet, és felkerekedik, hogy kivegye részét a magyar arisztokrácia új honfoglalásából”. Alább pedig, amikor Bánffy könyvének az 1919-es magyar bécsi ellenforradalmi szervezkedésekről írott részletét olvassa, így kommentál: „sokszor az az érzésem, 1956-ban az ő receptje szerint jártak el egy másik ellenforradalom szervezői. Mert nemcsak 1956-ban rabolnak az ellenforradalmárok — raboltak azok 1919-ben is.”

Miután mindezeket a „leleplezéseket” felsorakoztatta, Huszár Sándor elmondja az ostoba Li meséjének a végét is: Li tehát újra ostoba lett, ezt azonban senki sem vette észre, és a fejedelem megtette őt fő-fő mandarinnak. Majd így kommentál: „Ezt az analógiát már nem én hoztam tető alá, hanem Horthy Miklós, aki többek között Bánffy Miklósnak is miniszteri megbízást adott.”

Aztán közel egy évtizedig egyetlen szó sem esik a nyilvánosság előtt Bánffy Miklós-ról. Időközben 1961-ben megindul a Romániai Magyar Írók sorozata, az első években Asztalos István, Kovács György, Nagy István, majd később, az évek múltával Bartalis János, Gaál Gábor, Markovits Rodion, Molter Károly, Szentimrei Jenő, Tompa László kötetivel. Majd csak 1965-ben kerül sorra Kuncz, 1966-ban Dsida, 1967-ben Berde Mária, 1968-ban Karácsony Benő és Tamási Áron, s a távlati tervben ott szerepel Bánffy Miklós neve is, a szerkesztőségi irathagyatékban pedig egy dosszié, benne legépelve néhány Bánffy-novella, a *Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja meg a Reggeltől estig*.

Hiába azonban a Gheorghie Gheorghiu-Dej halálával beköszöntött új román politikai széljárás, az elsüllyedt-elsüllyesztett művek, életművek újrakiadása nem egyszerű kiadói feladat. A „Nézzünk hát szembe”-vita során „gyanússá tett” írókat előbb el kell fogadtatni a Hatalommal, s csak azután lehet esélye egy kiadói kísérletnek. Ez történik Bánffy Miklós esetében is.

A román történettudomány tekintélyes folyóiratában, a Studiiban 1967-ben Bányai László nagy tanulmányt jelentet meg, *Adalékok Bánffy Miklós gróf 1943-as bukaresti megbízatásához* címmel.⁹ A szerző ebben, Bánffy kiadatlan feljegyzéseit is forrásként használva, annak a küldetésnek a történetét eleveníti fel, amelynek célja a Hitler-szövetséggel akkor már egyre elégedetlenebb polgári politikai körök és a baloldal cselekvési szándékának összekapcsolása a román politika hivatalos és nemhivatalos felelős tényezőivel. Bánffy akkor nemcsak Mihai Antonescuval és Mironescu volt miniszterelnökkel folytat megbeszéléseket, hanem Iuliu Maniuval, a Nemzeti Parasztpárt vezérével is. A titkos tanácskozás — foglalja össze Bányai — minden nagyobb vonalú összehangolódás ellenére, csak az álláspontok kölcsönös tisztázásáig vezetett. Bánffy nem léphetett túl a magyar uralkodó osztályok általános törekvésén: menteni, ami menthető a hitleri front összeomlása esetén.

Ugyancsak Bányai utal Bánffy egy későbbi politikai megbízatására is, amikor 1944 szeptemberében bekapcsolódva a Kolozsváron tömörült Hitler-ellenes polgári és baloldali erők csoportjába, Horthy Miklósnál tesz látogatást azzal a céllal, hogy őt rávegye a fegyverszünet kezdeményezésére. Sajnos ez a kísérlet (mint különben a másoké is)

⁹ Bányai László: *Contribuții privind misiunea contelui Bánffy Miklós la București în iunie 1943*. Studii XX(1967). 709—724.

meghiúsult Horthy habozása miatt. Bánffy csak annyit sikerült elérnie, hogy az akkor Tordánál harcoló, Dálnoki Veress Lajos vezette magyar hadseregcsoport harc nélkül üríti ki Kolozsvárt, megkímélve ezzel a várost és lakosságát.

Bányai tanulmányának megjelenését akkor politikai és hatalmi súlya is fontossá tette: azokban az években oktatásügyi alminiszter volt és a bukaresti akadémiai történettudományi intézet igazgatója. Bánffy „mellett” tehát olyan valaki tette le a garast, akivel a cenzúra kisfunkcionáriusainak is számolniuk kellett. Az irodalomirányítás pártfórumainak azonban van még néhány szavuk az ügyben.

Az 1969-es Utunk Évkönyvben jelenik meg Kós Károly visszaemlékezése (*Nem a gróffal — az emberrel*)¹⁰ Bánffy Miklóssal történt 1910-es megismerkedésükről, amelyből később — érthetően, hiszen Bánffy az Erdélyi Helikon főszerkesztője, a Helikon íróközösség egyik vezető személyisége volt — „tartósan zavartalan és sajátos barátság” lett. Az a két epizód, amelyet Kós elbeszél, nem több Bánffy egyéniségét írói érzéketlenséggel megelevenítő apróságnál, méghozzá az I. világháború előtről, mégis kiváltja tüstént az irodalmat hatalmi szóval irányítók nemtetszését. A kilétét névbetűk alá rejtő cikkíró méltatlankodva teszi szavá a „rehabilitációs kísérletet”.¹¹ A válasz sem késik reá Szöcs István részéről¹², aki az Igaz Szóban közölt rövid jegyzetében emlékezteti a fölényeskedő szerzőt arra, mit tett annak idején Bánffy Miklós mint „kulturpolitikai tényező” Bartók első világháború előtti művészi elismertetéséért, hivatkozik Schöpflin Aladár, Szerb Antal és Illés Endre értékeléseire, majd így zárja jegyzetét: „De nem is a tájékozatlanság a legbántóbb e jegyzetecskében, hanem az a »szuverenitás«, ahogy valaki ítéletet mond, egyszerűen azért, mert azt hiszi, vannak földrajzi pontok, vagy házszámok, vagy munkakörök, amelyek önmagukban felhatalmaznak az irodalomtörténet kérdéseiben véleményt mondani.”

A Kós Károly visszaemlékező írása körül támadt szóváltással egy időben jelenik meg Sóni Pál egyetemi tankönyve a romániai magyar irodalomról, amelyben Bánffy Miklós is önálló fejezetet kap. Ebben Sóni nemcsak a „reneszánsz-sokoldalúságú” művészt értékeli, s nemcsak az Erdélyi történet „hangsúlyozottan társadalomkritikai” jellegét emeli ki (Marosi Péter 1957-es tanulmányának második részével egybehangzóan), hanem emlékeztet arra is, milyen szerepe volt az 1926-ban Erdélybe hazatérő Bánffynak abban, hogy a konzervatív erdélyi arisztokrácia makacs konzervativizmusát a romániai magyar politikálásban egy rugalmasabb politikai tájékozódás váltotta fel.¹³

Közben közeledik Bánffy Miklós születésének centenáriuma, s nyilvánvaló, hogy emellett az ünnepi alkalmakra hangolt (és azokban sokszor önmagát kiélő) romániai magyar irodalmi életben nem lehetett szó nélkül elmenni. Az ünneplés akkoriban önmagában is egy író „rehabilitációjának” része volt, s méreteiből annak mértékére is következtetni lehet. A Bánffy-centenáriumból a szempontból is tanulságos.

A centenáriumhoz kapcsolódó írások közül az elsónél inkább a sajtóirányítás felé öngigazoló ürügy az évforduló emlegetése, hiszen Gergely Géza cikke A Hétben¹⁴ pontosan egy évvel előzi meg az eseményt. A marosvásárhelyi színművészeti főiskola tanára olyan szempontot vet fel mindjárt cikke elején, amely a korábbi Bánffy-irodalomban is fel-

¹⁰ Kós Károly: *Nem a gróffal — az emberrel*. Utunk Évkönyv 1969. 37—41.

¹¹ A cikk megjelenési helyét és szerzőjét a vele vitába szálló Szöcs István nem nevezi meg, csak „sok ajakhangos újságíróként” emlegeti; feltehetően a budapesti Népszabadságban EFP aláírással közölt, Bánffyt és Kóst egyaránt támadó cikkről van szó.

¹² Szöcs István: *Illetékességi kérdés*. Igaz Szó 1969. 3. sz.

¹³ Sóni Pál: *A romániai magyar irodalom története*. Bukarest 1969.

¹⁴ Gergely Géza: *Felfedezésre vár Kisbán Miklós, a színpadi szerző*. A Hét 1972. 43. szám

bukkant: a mű mai mondanivalójának keresése „az értékelés legfőbb kritériuma”. Gergely Géza röviden végigtekinti Bánffy kapcsolatait a színházzal: felidézi szerepét IV. Károly koronázásának megrendezésében, amelyre 1959-es pamfletjében Huszár Sándor is kitért, csak hogy ő itt a szertartás egy igen jellemző és világnézetileg is értelmezhető mozzanatára utal, arra, amikor a koronázási ünnepségek műsorrendjébe, a lovaggá ütés szertartásának keretébe Bánffy beiktatja a lövészárkok rokkantjainak felvonulását. Ő is hivatkozik Illés Endrere, akinek egy visszaemlékező írása (*A dilettante*) vissza-visszatérő „bizonyíték” lesz még azok szemében, akik a Bánffy-művet minden eszközzel ki akarják szigetelni a romániai magyar irodalmi örökségből, Csak hogy Gergely Géza idézi Illés Endrének azokat a sorait, amelyek ennek a leegyszerűsített használt minősítésnek az igazi tartalmát jelzik: „A dilettante gyönyörködő ember, olyan, aki élvezi az életet, akit szórakoztat a világ kitarulkozó változatossága, aki kedvét leli mindenben, ami művészet és erőfeszítés...” (Kiemelések az eredetiben.)¹⁵

Ezek után veszi számba Gergely Géza Bánffy „felfedezésre váró” színpadi műveit: *A Naplegendát* (amely „még nem több, mint egy költői lelkületű főúr színpadszerű ... drámakísérlete”), a *Nagyurat* (amely egy nagy „tömeglátványosság” kitűnő szcenáriuma, amely a „lélektani színház” elemeit tartalmazza), a *Maskarát* (amely „elsősorban a satirikus él, a groteszk karikatúrába hajló jellemek miatt érdekes. Az arisztokrácia világáról kevés drámaírónak sikerült ilyen torzképet festenie.”), *Az erősebbet* (melyben „a lélektani hitelességre való törekvés jó adag szentimentalizmussal keveredik”) s végül a *Martinovicst* (amelyik a maga idején azért keltett nagy vihart, mert az író nem tartotta magát a szokványos forradalmárképhez, hanem azt a tanulságot állította műve középpontjába, hogy „nagy és szent célokat csak tiszta kézzel szabad szolgálni”). Bánffy színháza — állapítja meg következtetésképpen Gergely Géza — „a »klasszikus realizmus«, a »teatralizmus« és a »kegyetlenség színháza« szempontjából egyaránt megközelíthető”, s ez teszi sürgetővé felfedezését. Persze ezek az érvek éppúgy nem sokat nyomtak a latban a színházi műsorpolitika cenzorai előtt, mint Kötő József értékelő utalásai a *Maskaráról* és a *Martinovicstről*¹⁶, nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy az utóbbi bemutatójára csak az 1989-es fordulatot követően kerül sor Marosvásárhelyen.

Már közvetlenül a Bánffy-centenáriumhoz kapcsolódik az Igaz Szó 1973. szeptemberi számában Bányai László újabb tanulmánya¹⁷, amely címéhez híven (*Bánffy Miklós közéleti szerepe*), szerzője hajlama szerint ismét a politikum oldaláról közelíti meg a Bánffy-művet. „Ez a hol Bánffy, hol Kisbán névre hallgató nagyúr — írja Bányai, miután előzőleg elmorfondírozott származás és irodalmi alkotás összefüggésén, ellentmondásán s felsorakoztatta Bánffy művének megítélését a kortárs kritikusok felvonultatásával — megengedett magának magánéletében és közéleti tevékenységében egyaránt liberális allűröket, kockázatot és kalandot. Nyilvánosan is mert országgló mágnás léteire író és bohém lenni, mintegy osztályán belül játszva az »enfant terrible«-et. Mindaddig, amíg élete utolsó szakaszában megírja valóban súlyos művét, majd vállalja a kockázatos játszmat kora legsötétebb és legelvetemültebb áramlatával, a hitlerizmussal szemben.” Részletesen foglalkozik Bánffynak a Monarchia-eszméhez, az 1918-as őszirózsás forradalomhoz való viszonyával, akkori politikusi pályafutásával (Bánffynak már 1919 októberében szerepe van egy titkos román—magyar tárgyalásban, amelyet Brătianu bizalmasa folytat Budapesten egy esetleges román—magyar perszónalunióról), diplomáciai megbízatásával a

¹⁵ Illés Endre: *A dilettante. Írók, színészek, dilettánsok*. Budapest 1968.

¹⁶ Kötő József: *Fejezetek a romániai magyar dráma történetéből*. Kolozsvár 1976.

¹⁷ Bányai László: *Bánffy Miklós közéleti szerepe*. Igaz Szó 1973. 9. sz.

Népszövetség alakulása utáni időkben, hazatérése utáni szerepével a romániai magyar politikai harcok háttérében, a Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh — e kettős (baloldali és konzervatív) támadásnak kitett irodalmi intézmények — megszilárdítása és elismertetése körüli fáradozásaival, majd a Magyar Népközösséggel, amelynek a királyi diktatúra éveiben Bánffy volt az elnöke, s végül — természetesen — a háború alatti, korábbi tanulmányában már részletesen bemutatott szerepével is.

Amit Bánfyai az író-Bánffyról mond, az nem sok (a tanulmány terjedelmét tekintve), és nem is nagyon új (ahhoz viszonyítva, amit róla az előbbieken már volt alkalmunk idézni is). Új legfeljebb az, hogy Bánfyai is megerősíti: az *Erdélyi történet* „egyszerre az arisztokrácia uralmának elsiratása és elmarasztalása, az Osztrák—Magyar Monarchia élén díszelgő mágnások tündöklése, dekadenciája, dorbézolása és bukása”. Alább pedig: „Az Osztrák—Magyar Monarchia vezető köreinek egymás közötti marakodása, elvakult önzése nem talál igazolásra a regényben. De az író tényleg nem jut tovább némi polgári reformmal megtoldott hagyományos patriarkális élet s egy nagyvonalúbb, rugalmasabb és körültekintőbb politikai vezetés óhajánál.”

Az Utunk centenáriumi Bánffy-cikkét a harmadik Forrás-nemzedékbe esszéíróként még épp csak hogy belenövő Tamás Gáspár Miklós írja¹⁸. Cikkének címe (*A nagyúr*) mondanivalóját is előrevetíti, maga az írás pedig Andrzej Wajdától Adornóig, Habermastól Leo Löwenthalig a hetvenes évek egész sor, nálunk divatosá vált személyiségét idézve foglalkozik Bánffy Miklóssal. (Csehi Gyula nem sokkal később nem is rejti el idegenkedését ettől az erudiciótól: „Bevallom — írja —, e különben szellemes, fordulatos cikkben is ingerel a fölösleges idézgetés megrögzött szokása, amelytől a szerző nyilván nem tud vagy nem akar megszabadulni.”¹⁹) Tamás Gáspár Miklósnál azonban nem is ez az attitűd a meghatározó. Az ő Bánffy-idézése — ha más érvekkel és más megfogalmazásban is — alapjában véve szintén negatív. „A Monarchia irodalmában — írja — Bánffy Miklós nem játszott szerepet. Főúri dilettánsként, a politikához kesztyűs kézzel odaodanyuló műkedvelőként, színházi mecénásként ismerték. Író — a szó többé-kevésbé professzionátus értelmében — csak egy nemzetiség körében lett, ahol vagyona, befolyása és műveltsége révén minden erőfeszítés nélkül vezető pozícióhoz jutott... Soha nem tartozott igazán az írók (általában bohémnek tartott) céhébe, noha ennek érdekében időnként erőfeszítéseket tett.” A lekicsinylés a fenti idézet sorai közül is minduntalan kibukkan, de ott van az *Erdélyi történet* európai irodalmi összefüggésekbe állító megállapításában is: „Alapvető élménye persze a Monarchia bukása volt. De ezt a témát, amelyet a magyar, az osztrák, a horvát, a cseh irodalom annyi nagy műve »énekelte meg«, Bánffy nem tudta kidolgozni summum opusában, az *Erdélyi történet* című regénytrilógiájában. Vajon miért? Hiszen mindenütt »ott volt«, mindent tudott.”

Emberi élettapasztalat és mű „megfelelésének” kérdéséről Bánffy művével kapcsolatban annak idején Nagy István is elmondta a maga véleményét. Tamás Gáspár Miklós, ugyanezt a kérdést feszegetve, sokkal inkább bevezet a vizsgált mű belső régióiba, de csak azért, hogy a fentiekben idézett summás ítéletét alátámassza. „Regényében [Bánffy] ... egy kis partikuláris kaszt, az erdélyi protestáns mágnások szemszögéből ítél” — mondja, majd úgy látja, hogy ebben a műben „a klasszikus nemesi szemlélet sztereotípiái mindenütt visszatérnek”. Megközelítése alapvetően ideologikus. „Bánffy szándékában — írja — egy erdélyi *Háború és béke* élhetett, de képtelen ellenállni annak a kísértésnek, hogy a

¹⁸ Tamás Gáspár Miklós: *A nagyúr. Száz éve született Bánffy Miklós*. Utunk 1973. 48. sz.

¹⁹ Csehi Gyula: *Egy centenárium ürügyén*. Korunk 1974. 301—303.

közelmúlt politikai eseményeit ne kicsinyes pártérdekek, egy »baloldalibb« tisztaistvánizmus rossz tendenciája szerint írja le.” Alább pedig: „A magafajta politikai ízlését általános érvényűként kezelte Bánffy, ez volt a világképe, bizonyára ezért képzelhette művészinak is.” Az ilyen és ehhez hasonló megállapítások mellett sajnos háttérben marad a cikkben a Bánffy-mű belső immanenciájának vizsgálata, bár vannak Tamás Gáspár Miklósnak olyan megállapításai, amelyek azt tanúsítják, hogy ebben a vonatkozásban is lehetne érdemleges mondanivalója. Érdekes például megfigyelése a regénytrilógia világának „mondén” jellegéről („minden életem csak úgy lesz érvényes, ha megfürdik a Társaság fényében”), s csak sajnálhatjuk, hogy nem foglalkozik részletesebben azzal az „epikai rengeteggel”, amelyre írása egy másik helyén utal.

Centenárium esszéje végén Tamás Gáspár Miklós ezt írja: „Bánffy — bizonyára nagyrészt öntudatlanul — megpróbálta átcsempészni a reprezentatív nyilvánosság rendi kategóriáit (Habermas) a modern korba, azzal, hogy a már nem létező Udvar, a már nem létező nemesi életformát modern nosztalgikus műben próbálta élesztgetni. Ezért *merőben új eszközökhöz folyamodott ugyan*, de mondanivalója csak a megvalósíthatatlan program hajszolásának *szüneteiben fejeződött ki igazán és lett — szép.*” A kiemelések részben T.G.M.-től származnak. A késői olvasó azonban nem állja meg, hogy fel ne tegye a kérdést: vajon nem lett volna-e termékenyebb a centenárium alkalmával ezekkel az „új eszközökkel” ennek a „szépségnek” a mibenlétével foglalkozni?

Már a Bánffy-centenárium után, de ahhoz kapcsolódva jelenik meg a Korunkban Csehi Gyulának Tamás Gáspár Miklós írására is reagáló cikke, amelyre fentebb már utaltunk. Bánffy művével kapcsolatban Csehi következtetései is negatívak: „A kortörténeti adalékok és anekdoták naiv moralizálása, annál az írónál, aki elítélte az obstrukciók és elvtelen pártharcok végeláthatatlan sorát, de nem a történelemhez, hanem Tisza Istvánhoz apellált eszményért és megoldásért, stilisztikailag és szellemileg is mélyen alatta áll az általa magáénak vallott réteg, az erdélyi arisztokrácia életét bemutató részeknek... A magánélet, az érzelmek, a szerelem ábrázolása és a bensőséges kapcsolat a természettel hinti be ezt az egészében oly kiábrándítóan nem színvonalas szöveget olyan lapokkal, mozzanatokkal és jelenetekkel, amelyek arról tanúskodnak, hogy mire lett volna képes gróf Bánffy Miklós, ha legalább írói alkotó munkájának utolsó szakaszában átadta volna a szót és a tollat Kisbán Miklósnak.”

A centenárium közeledtével újra előkerül a Bánffy-mű kiadásának terve s a Kriterion kiadói szekrényének mélyéről a hatvanas évek második felében legépeltetett kézirat. A Kriterion 1974-es tervében²⁰ fel is bukkant a Bánffy-kötet ismertetője: Megjelenik a *Reggeltől estig* és a *Bűvös éjszaka* újrakiadása, Bányai László bevezető tanulmányával. Csakhogy a könyvkiadásra is felügyelő Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács Kiadói és Sajtóosztályának más a véleménye: 1974 júliusában törlik a kiadó tervéből a kötetet, majd a Kriterion fellebbezésére²¹ elkészítetnek egy Feljegyzést (Notá) „Bánffy Miklós irodalmi műveinek kritikai értékeléséről” alcímmel.²² Ennek a Feljegyzésnek a szerzője — a kiadó felé természetesen a névtelenség homályában maradva — összefüggéseikből kiragadott s gyakran torzító fordításban vagy épp ellentétes tartalommal idézett „bizonyítékokkal” manipulálva érvel Bánffy művének elutasítása mellett. Ilyeneket olvashatunk a Feljegyzésben: „Bánffy a proletárforradalom leverése után Horthy kül-

²⁰ Editura Kriterion. Plan editorial. 1974. 39. tétel.

²¹ A Kriterion és a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács kiadói fősztálya közötti levélváltás iratai a Kriterion irattárában. A Kiadónak a Bánffy-kötet törlése ellen tiltakozó levele 1974. augusztus 26-án kelt.

²² Uo. A Mircea Sintimbreanu aláírásával a Kiadónak leküldött Notá kelte: 1974. szeptember 12.

ügyminisztere és *Magyarország sovíniszta, irredenta politikáját képviseli* Romániával és a többi szomszédos országgal szemben”; „a Magyar Pártnak, amely *a magyar arisztokrácia és burzsoázia legréakciósbabb elemeit tömörítette*, Bánffy egyik *fő szövivője* volt, még ha bizonyos kérdésekben mérsékeltebb, rugalmasabb álláspontot foglalt is el”; „az 1940 őszi bécsi diktátum után kinevezik képviselőnek *Magyarország fasiszta parlamentjének felsőházába*”; „a román »történelmi« pártok képviselőivel folytatott tárgyalásain (1943-ban) *nem enged Erdély kérdésében*, mivel személyes meggyőződése is az volt, hogy *a magyaroknak történelmi joga van Erdélyre*”; „teljességgel alaptalan a Kriterion azon állítása, miszerint Bánffy együttműködött volna a baloldali erőkkel és a kommunistákkal” (az aláhúzások tőlünk származnak — D.Gy.).

A Feljegyzés, mely funkciója szerint a szóban forgó ügyben tájékozatlan „felső szervek” felvilágosítására szolgál, ez esetben felér egy politikai denúnciacióval. Tények és tendenciózus minősítések sajátos keveréke ez, s ismerős az a módszer is, ahogyan a politikai rágalom érveit sorakoztatja fel egy irodalmi kérdés megítéléséhez. Van-e akármilyen jóhiszemű kiadói főigazgató, aki a fenti szövegekkel írásban szembekerülve meri vállalni ezek után Bánffy-mű kiadásának felelősségét?

Az már szinte nem is lényeges, amit a Feljegyzés Bánffyról, az íróról mond. Legfeljebb jellemző. Először is Illés Endrére hivatkozik (közli, hogy „ismert magyarországi író, kritikus, dramaturg, irodalomtörténész, a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója” — tehát maradéktalanul hitelt érdemlő személyiség a „jóhiszemű kiadói főigazgató” szemében), aki szerint — így a Feljegyzés — „Bánffy művének nincs hiteles művészi értéke; az holmi közönséges dilettáns foglalatosság terméke”. Aztán a kiadással kapcsolatos ellenérvek következnek: a Bánffy-életmű egészében a kiadásra javasolt két mű „nem egyéb szimpla szerelmi történetnél, amelyek a burzsoá-konzervatív Erdélyi Helikon körében dívó »tiszta művészet« szellemében íródtak”, különben is a Kriterion ennek a két regénynek a kiadásba iktatásával nem követte a sorozatnak azt az elvét, hogy a kiadásra kiválasztott szerző műveit az életmű kronológiájának sorrendjében jelentesse meg. Az *Erdélyi történettel* kapcsolatban nem foglal állást (állítólag „nem volt módja megszerezni” a könyvet elolvasásra), csak a róla írott kritikákat ismeri, s ezekből „arra következtet, hogy számos tartalmi kérdést vet fel, amelyek Bánffy retrográd nézeteiből következnek”.

A Feljegyzés és a főigazgatósági elutasítás után a Kriterion még próbálkozott egy ellen-feljegyzéssel, amelyben kimutattuk a névtelen referens szöveghamisító hivatkozási módszerét, felsorakoztattuk a Bánffy-műre vonatkozó hiteles értékeléseket Adynak a *Naplegendáról* írott 1906-os cikkétől az 1966-os hatkötetes *Magyar irodalom története* megfelelő fejezetéig, egyszóval mindazt, ami a „jóhiszemű kiadói főigazgató” objektív tájékoztatására elegendőnek bizonyulhatott volna. Hiába. A főigazgatósági döntést a kötet torléséről nem változtatták meg.

Az ellen-feljegyzés elkészítése után került a kezembe Ion Brad Emil Isac-monográfiája, amelyből e tanulmány elején már idéztem Isac 1946-os cikkét. Ezek a vádak még 1974-ben is súlyosabban estek a latba, mint az, amit a Kriterion velük szemben román kritikus-véleményként szembeszegezhetett: Ion Chinezunak, az erdélyi magyar irodalom első román monográfusának 1930-as értékelő megállapításait, 1935-ös áttekintő tanulmányának Bánffyval kapcsolatos részeit vagy azt az 1939-es tanulmányát, amelyet már kimondottan Bánffy román bemutatásának szentelt²³. És ez érthető is volt: a monográfia

²³ Ion Chinezu: *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*. Cluj 1930. 123. — Uő: *Literatura maghiară de azi din Ardeal*. Revista Fundațiilor Regale 1935. 4. sz. — Uő: *N. Bánffy*. Preocupări Literare 1939. 126—127.

szerzője, a Kolozsvárról elköltözött költő akkoriban igen magas beosztásban volt, épp a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanácsban, majd a Külügyminisztériumban.

Még a Kriterion és a kiadói főigazgatóság közötti harc eldőlt előtt jelent meg az Utunkban Szemlér Ferenc Bánffy-cikke²⁴ „a Kriterion kiadónál készülő Bánffy-kötet kapcsán”. Szemlér — akárcsak nem sokkal korábban Bányai — nagy gróf-íróelődökre, Tolsztojra, Zrínyire hivatkozik, mondván, hogy az igazi művésznak ki kell tudnia törni osztálya büvköréből. Bánffynál — véli Szemlér — „ez a kitörés nem történt meg. Illetőleg legyünk csak igazságosak hozzá: erre irányuló kísérletét csak részleges siker koronázta... Írói becsületességében nem kell kételkednünk, művészi szándékai feddhetetlenek, még társadalmi látása sem kifogásolható. Egyedül a lelki alkat ösztönös gátjai akadályozták meg abban, hogy az ábrázolás folyamatában önmagát végső döntésre kényszerítse.” Ugyanakkor Szemlér elismeri: „...a benne rejlő vagy belőle kinövő művész mégis csalahatatlannal érezte a kor szellemének sugallatát.” Végül megállapítja: „Prózájának korszerűségéért, módszerének eredetiségéért ma sem kellene szégyenkeznie. Ez feledtetni velünk — mégpedig véglegesen —, hogy története olyan világról szólnak, amelynek körülményei, szokásai, hagyományai mintegy már csak a mesék világában lelhetők föl.”

A tervbe vett kötet körüli harc és a centenáriumi cikkek mégiscsak hoznak valami eredményt: az első romániai magyar irodalomtörténeti középiskolai tankönyvbe — igaz, ez egy másik minisztérium fennhatósága alá tartozik, amelyben Bányai Lászlónak igen nagy a súlya — bekerül Bánffy Miklós neve és egy művét értékelő fejezet²⁵, majd bent marad az oktatás átszervezése után összeállított X. osztályos magyar irodalom-tankönyvben is²⁶, egymást követő kiadásokban egészen a mai napig. A jég megtört: Bánffy nevét nem lehet kirekeszteni az irodalmi köztudatból. Annál kevésbé, mert közben a két világháború közötti romániai magyar irodalomra vonatkozó néhány fontos dokumentumkötetből (a Kemény Zsigmond Társaság levelesládájából és különösképpen a Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládájából)²⁷ a maga valós dimenzióiban rajzolódik ki Bánffy írói alakja és irodalmi szerepe.

1981-ben végre megjelenik a Kriterionnál a hányatott sorsú Bánffy-kötet²⁸.

A kinyomtatott kiadói tervben még ez áll: „Szemlér Ferenc előszavával, Bányai László utószavával”, de ennek háttérében már a kiadói főigazgatóságnak csak egy erőtlen kísérlete húzódik meg: Bányait eltávolítani a kiadással kapcsolatos érdekeltség köréből s ezzel jelentékteleníteni el az egész kiadást. Végül a két regény bevezetőjeként Sóni Pál alapos elemző tanulmánya jelent meg a Bánffy-életműről. A könyv példányszámát az akkori utasítások értelmében nem volt szabad feltüntetni, a Kriterion 1981-es katalógusából tudjuk, hogy a példányszám 30 000 volt.

A *Reggeltől estig*, — *Bűvös éjszaka* sajtóvisszhangja már az utolsó epizódok sorába tartozik a Bánffy-recepció hazai történetében. A Hétben Szász János ír a megjelent könyvről²⁹, de mondanivalóját a Trilógia összefüggésében fogalmazza meg: „Két évtized

²⁴ Szemlér Ferenc: *Ki győzött a nagy küzdelemben?* Utunk 1974. 25. sz.

²⁵ Dávid Gyula — Marosi Péter — Szász János: *A romániai magyar irodalom története*. Tankönyv a XII. osztály részére. Bukarest 1977. 74—75.

²⁶ Dávid Gyula — Láng Gusztáv, — Szász János: *Magyar irodalom*. Tankönyv a X. osztály részére. Bukarest 1979. 208.

²⁷ *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája (1876—1948)*. Sajtó alá rendezte Marosi Ildikó. Bukarest 1973. — *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1926—1944)*. Közzéteszi Marosi Ildikó. Bukarest 1979. I—II. kötet.

²⁸ Bánffy Miklós: *Reggeltől estig — Bűvös éjszaka*. Két kisregény. Bukarest 1981. Romániai Magyar Írók.

²⁹ Szász János: *Kettős tükörben*. A Hét 1982. 11. sz.

kezdetét és végét jelzi a két mű, s e kettő között feszül nagy ívben a trilógia. A három mű egymásba áttűnő összefüggései értékérvényűek, és összefüggésük fényében mindháromnak külön-külön is sajátos értékeire bukkanunk.” Szász János azt is fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy Bánffy Miklósnak ezek a regényei „a művészet autonóm nyelvén fogalmazzák meg útkereséseit, kérdéseit és válaszait, amelyek alapvető vonásaikban kor-kérdések is”. Ő a *Reggeltől estig* „bravúrjának” érzi „tartalmának és eszméjének koncentrációját”, s felfigyel Bánffy itt alkalmazott írói eszközeinek modernségére is: „Mai kritikai tudatunk — írja Szász János — ehhez csak annyit tehet hozzá, hogy Bánffy regénye — az idő koncentrációjának és kinagyításának, az emlékező gondolattársításának a technikájával — a proust-i és némiképpen a joyce-i regényépítkezés újító vonulatába tartozik.” Az eszmeiség szempontjából érdemel figyelmet a másik regénnyel, a *Bűvös éjszakával* kapcsolatos kritikus megfigyelése, amely szerint a partizánkalandba belekeveredett kis hercegnő, amikor úgy tér vissza szállodájába, „mintha nem történt volna semmi, valójában az író ítéletét fejezi ki osztálya fölött. Mert valóban »semmi sem történt«, csak annyi, hogy elment mellette a történelem, és ő nem vette észre.” „A mi kritikai tudatunk tükrében — teszi hozzá Szász János — ez az ítélet, a gesztus, vagyis a mozdulat-fordulat egy osztályának most már határozottan hátat fordító hiteles művész gesztusa.”

Az Utunkban a könyv kapcsán megjelent cikk³⁰ előljáróban a Bánffy-értékelések hullámzó történetét vázolja fel, s felidéri a kortárs kritikai megítéléseket is Adytól Móricz Zsigmondig. Ami az akkoriban megjelent két regényt illeti, azok a cikk szerint „majdhogynem egy téma változataiként jelölik ki írójuk világának és világszemléletének az időben változó körvonalait”. Az elsőben „az író nem csupán két párhuzamos sors tragikumát tudja hitelesen érzékeltetni, hanem ezzel a tragikummal egybefonódó hazugságra építettségét is”. Ami viszont a *Bűvös éjszakát* illeti, a cikk szerzője Szász Jánostól eltérően úgy érzi, a maga szállodai különvilágába visszatérő kis hercegnő „a látszat ellenére ott őrzi ... egy létező másik világ titokzatos emlékképét”.

A reménykedő visszhangok, hogy az úttörő kötet után következik az *Erdélyi történet* kiadása, megvalósulatlan remények maradtak. A következő évben, 1982-ben azonban még megjelenhetett a Korunkban Fábrián Ernőnek egy tanulmánya: *Egy korszak regénye, amely „abból áll, amit elmulasztott”*.³¹

Fábrián Ernő kiindulópontja, hogy a trilógia körüli ellentétes és élesen sarkított vélemények után végre szükség van „a trilógia — írójának közéleti szereplésétől elkülönített — elemzésére”. Nem vitatkozik a korábbi értelmezőkkel, de kimondja: „Az elfogulatlan kritikus, történész és olvasó előtt nem kétséges, hogy Babits Mihály *Halálfiái* (középosztály) és Kassák Lajos *Egy ember élete* (munkásság) című művei mellett [Bánffy trilógiája] a legjelentősebb művészi alkotás a monarchia bukásának okairól.” Végigkövetve a regény hőseinek sorsát, észreveszi, hogy annak az osztálynak a belső bomlása, amelyet képviselnek, miképp jut kifejezésre abban, hogy a változó világban elveszítik képességüket a megújulásra. Nemeskürty Istvánnak az *Élet és Irodalomban* megjelent egyik cikkére³² hivatkozva felhívta a figyelmet a trilógia mintaszerű szerkezetére, s rámutat arra, hogy „Bánffy ezzel a [filmre is emlékeztető] kompozícióval tudta felerősíteni az arisztokrácia haláltáncának bemutatását”. De arról is szól, hogy ennek a haláltáncnak a belső megjelenítése — amelyet, mint láttuk, sokan kifogásoltak, s amely miatt Bánffyt azonosították azzal az osztállyal, amelyet bemutatott — végeredményben

³⁰ Dávid Gyula: *Bánffy Miklós feltámadásai*. Utunk 1982. 31. sz.

³¹ Fábrián Ernő: *Egy korszak regénye, amely „abból áll, amit elmulasztott”*. Korunk 1982. 835—840.

³² Nemeskürty István: *A hátsó polcról*. Élet és Irodalom 1981. szept. 26.

ugyancsak a halálraitéltség nyomatékosságára szolgál. „Bánffy — írja Fábíán Ernő — nem valamilyen arisztokrácián kívüli ideológiából, hanem belülről, osztályának gondolat- és érzélemvilágából elevenítette fel a modern társadalom körülményei között teljesen irreális régi hivatásmorált. Az író ezzel még nyomatékosabbá tette eszmeileg és művészileg is az elkerülhetetlen hanyatlást, az effajta konszenzuskérés hiábavalóságát.”

A más „arisztokrata” szerzőkkel, így Lampedusával való összehasonlítást Fábíán Ernő tanulmánya sem kerüli meg. Ő azonban felismeri, hogy az eltérés gyökere a *Párduc* és az *Erdélyi történet* arisztokráciája közötti különbség. „Az olasz arisztokrácia családi kapcsolatokkal is ki tudott egyezni a polgársággal, a magyar és az osztrák belső vegetációjával elszigetelődött az ésszerű, viszonylag osztályát is mentő közeledéstől, emlékeibe, hagyományába, életformájába, szokásaiba, rögeszméibe roskadt... Az arisztokrácia elbukott, mert elvesztette önmagát, elvetélte léte értelmét. Bánffy Miklósnak erről írt regénytrilógiája irodalmunk egyik legértékesebb alkotása.”

A diktatúrák összeomlásával és a rendszerváltással alapjaiban megrendül könyvkiadásunk máig sem tudta idehaza megjelentetni Bánffy trilógiáját. De az *Erdélyi történet* — és az egész Bánffy-mű — irodalmi értékéről, helyéről erdélyi irodalmi örökségünkben, úgy hisszük, nem lesz több vita.